

Т. С. Бердій

ЕТНІЧНІСТЬ У СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Аналізується роль і місце етнічної ідентичності у структурі ідентичностей. З'ясовано, що в сучасних умовах етнічність виступає найбільш значущою і стійкою дескриптивною формою свідомості. Підтверджено, що важливим чинником збереження етнічності є етнічна поведінка. Зроблено висновки, що етнічність є духовною основою загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: етнічність, етнічна ідентичність, етнічна поведінка, етнофори.

Анализируется роль и место этнической идентичности в структуре идентичностей. Установлено, что в современных условиях этничность есть наиболее важной и устойчивой дескриптивной формой сознания. Подтверждено, что важным фактором сохранения этничности является этническое поведение. Сделаны выводы о этничности как духовной основе общечеловеческих ценностей.

Ключові слова: етнічність, етнічна ідентичність, етнічна поведінка, етнофори.

It was found that in today's conditions ethnicity serves the most significant and sustained descriptive form of consciousness. It is confirmed that an important factor in preservation of ethnicity is ethnic behavior. It is concluded that ethnicity is a spiritual foundation of human values.

Keywords: ethnicity, ethnic identity, ethnic behaviors, etnofory.

© Т. С. Бердій, 2012

Особливістю сучасного українського суспільства є неформованість його найважливіших сфер: політичної, культурної та економічної, що значною мірою обумовлено ідеологічними чинниками. В умовах національно-державної розбудови України одним із основних завдань соціально-філософської рефлексії стало переосмислення проекту модерної ідентичності, запропонованого офіційною ідеологією радянських часів.

Значний вклад у нове бачення проблем етнічного та національного буття зробили українські дослідники: П. Гнатенко, О. Донченко, Б. Попов, М. Попович, М. Рябчук, М. Степико, М. Фурса, В. Храмова, Л. Шкляр та інші.

Чільне місце в працях цих авторів займає проблема взаємозв'язку особи, нації і держави в процесах національного самовизначення, ідентифікації, духовної реалізації людини. Але, незважаючи на їх значний доробок, процес переосмислення стереотипних підходів до проблем етносу і нації, місця і ролі етнічності в системі ідентичностей у вітчизняній науці ще не завершився.

Поняття «етнічність» широко використовується в західній літературі, а поняття «етнічна самосвідомість» - у російській та вітчизняній етнології та філософії. Дискусії з проблем етнічної ідентичності, які розпочались в західній соціально-культурній антропології з середини 70-х років минулого століття, були обумовлені руйнацією колоніальної системи, утворенням нових держав, ускладненням міжетнічних відносин. Ці обставини призвели до консолідації країн третього світу і зростання етнічної самосвідомості.

Глобалізаційні процеси привели до зіткнення різних культур, яке виявило їх відмінність і посприяло піднесенню почуття згуртованості у членів етнічних спільнот та усвідомленню значущості локального, історичного, релігійного, традиційного аспектів у формуванні ідентичності.

Значна роль етнічного чинника пояснюється тим, що він опирається на визначеність ідентичності, тобто на такі елементи свідомості, які здатні до стійкого та стабільного відтворення, на відміну від інституційно-правових чинників, що впливають на формування соціальної простору. Категоріальна визначеність етнічної свідомості та похідних від неї призвела до визнання самостійного значення етнічного чинника в тлумаченні і розумінні сутності соціального буття, який став розглядатися в якості феномена етнічності.

Етнічна ідентичність, як традиційний компонент ідентичності, виходить на перший план у структурі соціальної ідентичності, допомагає орієнтуватись індивіду в суспільстві і відчувати себе частиною якогось цілого, а також перетворюється в форму взаємодії між культурними групами. Звідси і підвищується увага до етнічної ідентифікації. Але треба зазначити, що

етнічність різних спільнот відповідає на виклики індустріальної цивілізації по-різному.

В умовах нестабільності люди змушені вибирати негативну ідентифікацію, що вибудовується завдяки образу ворога, коли світ поділяється на «своїх» і «чужих». Останні і розглядаються як причина всіх негараздів. Саме через це відбувається посилення традиційної ідентичності, яка переусвідомлюється і пристосовується до нових умов. Психологічна опозиція «Ми – Вони» є найдавнішою і лежить в основі етнічних відносин, етнічної самосвідомості. В свою чергу, позитивна ідентичність ґрунтується на усвідомленні спільності з позитивно значимими іншими (з Ми), без протиставлення «Ми-Вони». Ідентичність – засіб об'єднання з одними групами і дистанціювання від інших.

Етнічне народжується з особистості, і тому право людини на реалізацію своєї етнічної якості є невід'ємним. Кожній людині притаманна потреба відчувати себе членом етносу і повноцінно реалізувати свою етнічність. При цьому етнічна ідентичність найбільш стійка і значуща для більшості людей (особливо в умовах суспільних трансформацій). Для окремої людини саме етнічна група, до якої він належить, уявляється тим, що важливіше і більше його самого, що визначає його життєві орієнтири, що існувало до нього і буде існувати після нього. Таке сприйняття свого етносу обумовлене тим, що людина його не вибирає, етнічна група – це те, що розуміється саме собою, те, що не підлягає рефлексії. Етнічна ідентичність формується стихійно у процесі соціалізації людини, усвідомлення приналежності до певної етнічної спільноти є одним з перших проявів соціальної сутності людини.

Етнічна ідентичність є різновидом соціальної ідентичності і так само, як і остання, може вбирати в себе ряд ідентифікацій, але перш за все вона включає етнічну самоідентифікацію. Остання виступає ядром етнічної ідентичності. Всі члени етнічної групи мають однакову етнічну самоідентифікацію. Зміна етнічної самоідентифікації веде до переходу людини в іншу етнічну групу. Етнічний феномен є інваріантним і обов'язковим: кожна людина має етнічну приналежність і тільки одну, немає людини, яка була б позаетнічною. Етнічність є однією з ідентифікаційних можливостей, яка при певних умовах стає домінуючою, а при відсутності таких умов може стати другорядною.

С. Московічі належить ідея про організацію свідомості індивіда за типом ідентифікаційної матриці, як специфічної категоріальної системи знань. Основу цієї матриці складає множина ідентичностей: загальнолюдська, релігійна, етнічна, професійна та інші. Розподілом інформації в ідентифікаційній матриці керує домінуюча в даний момент ідентичність чи група ідентичностей. Саме ця домінуюча ідентичність організує свою ієрархію і свій порядок, саме вона визначає значущі параметри порівняння власної групи з іншими групами.

В зв'язку з тим, що індивід ідентифікує себе не тільки за етнічними ознаками, етнічність може перебувати і на периферії особистісної мотивації. На значущість етнічної приналежності впливають не тільки об'єктивна соціальна реальність (трансформація суспільства, етнічні конфлікти, міграції, змішані шлюби і т.п.), але і ряд суб'єктивних факторів (рівень освіти людини, її досвід). Як правило, етнічна ідентичність груп і індивіда не актуалізується в умовах існування стабільного соціального простору.

Етнічна ідентичність – це соціокультурний і соціально-психологічний феномен, що об'єднує когнітивні й афективні уявлення і переживання особистості про етнічні групи, які виникають у процесі взаємодії із своїм та іншим етносом.

Етнічна ідентичність формується за допомогою своєї спрямованості в минуле, в давнину, повернення до витоків (спільність історичної долі свого народу, історичні корені та ін.). Етнічність є формою ідентифікації, що орієнтована на минуле і втілена в культурній традиції. Етнофори об'єднані спільною культурною перспективою, яка включає в себе комплекс норм, незалежних від політичного устрою.

Етнос існує впродовж досяжного кола поколінь, він є різноманітним в своїх проявах. Тому основною функцією етнічної свідомості є забезпечення спадкоємності традицій, історичної пам'яті, образу життя. Без спільних міфів і спільної пам'яті, включаючи міфи про походження й обраність, та породженого ними усвідомлення своєї єдності спільноти не було б. Другим важливим моментом є орієнтація на минуле – на витoki спільноти, на її історичне становлення, включно з уявленням про «золотий вік», на періоди політичної, мистецької та духовної величі.

Етноісторична форма існування людства не є колективною історією «обраного народу» чи «спасіння»; вона є історією особистісною, індивідуальною. Тому етноісторичний вимір завжди охоплює дві площини особистості. Етнічність, з одного боку, виступає проекцією традиції (яка вміщує культуру з усією системою соціальних відносин і особливостями господарчої діяльності); а з другого – етнічне, навіть неусвідомлене, формує ціннісне ядро особистості: світогляд, типи емоційних реакцій, життєвий досвід.

У соціально-філософському плані етноісторичне є аналітикою історичного, соціального,

психологічного, екзистенціального самовизначення індивіда. В ньому «Я» ототожнюється з «Ми», «Свої», «Власні», «Наше», але залишається з усіма особливостями і відмінностями, які характеризують «Я є». Тобто, коли людина стверджує «Я українець» – це означає, що вона не є нічим іншим, нічим більшим; і при всій відмінності твердження «Я поляк» не може заперечувати наявності в іншому такої ж достеменно індивідуальності, що не виключає як конфліктів, так і контактів. Водночас, приналежність до цілого не означає, що моє твердження «Я українець», тотожне іншому твердженню «Я українець». Тобто зміст етноісторії не надає можливості використовувати типові показники або якийсь середній вимір, вона завжди стверджує плюралізм і надає йому універсальності як зовні, так і зсередини. Застосування соціологічних методів в етноісторичному дослідженні неможливе з огляду на його індивідуальний вимір.

Інша особливість, пов'язана з вивченням етноісторичних процесів, полягає в тому, що етнос може складатися із субетносів. Наприклад, український етнос має такі субетноси: лемки, бойки, гуцули, поліщуки. Деякі дослідники використовують аналогію з нацією, яка також може складатися із окремих етносів. Наприклад, французьку націю складають такі етнічні групи, як пікардійці, провансальці, гасконці, бретонці, корсиканці, ельзасці, нормандці тощо.

Титульну націю сучасні дослідники визначають як державотворчий етнос, хоча треба зазначити, що не всі держави пов'язані з наявністю державотворчого етносу. Наприклад, Швейцарія, яку складають чотири етнічні групи, три з яких є титульними націями інших європейських країн (Італія, Німеччина, Франція). Не завжди державотворчий етнос є титульною нацією, наприклад, фламандці, які є державотворчою нацією для Нідерландів і Бельгії (в останній разом із валонцями).

Є випадки, коли представники правлячої і суспільної еліти можуть заперечувати існування титульної нації. Цікавим є також приклад Австро-Угорської імперії, яка була державою із вичерпно легітимною титулатурою, але була позбавлена державотворчого етносу і нації.

Надання преференцій у політичному житті якомусь етносу не має однозначного позитивного впливу на його історичний розвиток. Наприклад, відсутність російського націоналізму в системі радянських правовідносин та русифікація радянських республік суттєво не покращили ставлення росіян у СРСР; занепад російської етнічної культури був вражаючим у російській «глибинке».

Об'єктивне дослідження етноісторичних процесів змінило підходи до розуміння суспільних процесів, а саме визнання вагомого значення етнічного чинника дає можливості вирішити класичну проблему соціальної філософії – співвідношення індивідуальної та універсальної засад соціального буття. Індивідуальна засада, як основоположення етнічності, є конкретним ситуативним та феноменально-адекватним проявом універсального в індивідуальному вимірі. Соціальна реальність відтворюється й існує на індивідуальному рівні буття, а в універсальному, загальнолюдському сенсі сприймається через наступні ознаки: солідарність (бажання жити разом), альтруїзм (здатність жертвувати своїми інтересами заради загальної мети), переживання своєї унікальності, здатність мобілізувати зусилля задля реалізації національного ідеалу.

У гносеологічному аспекті вивчення етнічної історії поставило завдання переорієнтувати соціально-філософське бачення історичного процесу як універсально прогресивного на глобально плюралістичне.

Значущість вивчення етноісторичного процесу виявилась в окресленні нового проблемного кола, центром якого є питання етнічної ідентичності. Для соціальної філософії це означає переведення дослідницької уваги з соціально-економічного, соціально-політичного аспектів на соціокультурні.

Когнітивний компонент етнічної ідентичності визначається етнічними орієнтаціями і груповими концепціями, фундаментальне значення має етнічна самоназва, етнічна обізнаність. На підставі цих компонентів формується система етнодиференціюючих ознак: знання про себе, знання про історію, свої звичаї і особливості культури, знання етнічних імперативів, знання про чужі етнічні групи. Ці ознаки можуть бути надані за допомогою мови, стереотипів поведінки, історичної пам'яті, релігійних вірувань, міфології, народної і професійної культури тощо.

В окремих випадках конфесійні ознаки можуть ототожнюватись з етнічною спільнотою, а також конкурувати за мовною приналежністю. Наприклад, уруми Приазов'я ідентифікують себе з греками, хоча зберігають кримськотатарську мову і традиції, при цьому кримські татари не вважають урумів представниками своєї етнічної групи, і навпаки.

Етнічна поведінка базується і на гендерних стереотипах, так як нею визначався процес відтворення спільноти і процес суспільного розподілу праці. Тому окремі представники етнічної еліти висувають вимоги збереження гендерних стереотипів, як одного із важливих чинників збереження етнічної ідентичності в гетерогенному середовищі. Неспівпадіння поведінкової парадигми і домінуючої форми соціальної практики може привести до конфлікту між етнічною

групою і її соціальним оточенням. Конфлікт завжди набирає форму нелояльності представників етнічної групи відносно системи соціальних цінностей. У свою чергу, етнічна група може бути ізольованою в гетерогенному соціальному просторі (наприклад, конфлікт у європейській освітній системі з приводу носіння хустинок-фулардів). Вивчення етнічної поведінки показує, що її визначають певні морально-етнічні імперативи, які формують нормативну модель етнічної поведінки. Особливість етнічної поведінки в тому, що вона має два зовнішніх прояви: поведінка в своїй групі і поведінка по відношенню до іншої групи. Деякі дослідники стали розглядати цю особливість поведінки в якості константи етнічної самосвідомості і зробили загальний висновок про конфронтаційну сутність етнічності. Таке розуміння етнічності виконує ідеологічну функцію раціоналізації і легалізації етнічних конфліктів і націоналізму, і є реакцією на них в пострадянському просторі. Наприклад, війна в Чечні, маніпуляція етнічною ідентичністю у виборчих перегонах в Сербії, Росії, Грузії, Україні.

Етнічність опирається на емоційні зв'язки з спільнотою і моральні обов'язки по відношенню до неї, які формуються в процесі соціалізації. Сплав емоцій і моральних правил є тим основним чинником міжетнічних стосунків, який змушує людей офірувати собою заради своєї спільноти. Гордість, образа, гідність, страх є найважливішими критеріями міжетнічного порівняння.

У вирішенні етнополітичних конфліктів важливої ваги набуває «морально-есхатологічний імператив», який ввів відомий американський політолог, представник інструменталізму Дж. Ротшильд. Цим терміном він запропонував позначити принцип, яким керується етнічна група в умовах, коли вона має впевненість, що її існуванню загрожує зникнення. В такому разі представники етнічної групи можуть вдаватися до агресивної поведінки й насильницьких заходів, без будь-яких перспектив на перемогу. Прикладами можуть бути події в Нагорному Карабаху, Чечні, Палестині тощо.

Етнічність визначається за певними об'єктивними ознаками, які не завжди мають значення для індивіда. Наприклад, вивчення історії і культури греків Приазов'я дозволило встановити, що за культурними, мовними, антропологічними ознаками грецький субстрат складається з гетерогенних груп, представники яких ідентифікують себе як греки, але етноніми, традиції, міжгрупові контакти зовсім різні. Треба зауважити, що офіційна етнічність і дійсна етнічна ідентичність не завжди співпадають (наприклад, русини Закарпаття, феномен криптоетнічності тощо).

Тому етнічна ідентичність є кодуванням когнітивно-емоційного процесу, зміст якого зводиться до усвідомлення себе представником етносу. Результатом даного процесу є встановлення відношень тотожності і відмінності. Етнічна ідентичність, як і інші типи ідентичності, є не властивістю, а відношенням.

Таке розуміння потребує конкретного встановлення діахронічного та синхронічного вимірів кодифікації. Більшість дослідників вважає, що ці виміри виявляють себе у сфері мови, конфігурації простору, образно-емоційній сфері сприйняття. Проблема ускладнюється тим, що всі означені аспекти традиційно розумілись як прояви соціальної природи людини, а з огляду на значущість етнічного чинника виявляється, що вона є детермінована ними. Традиційне розуміння соціальної дії, як показника соціалізації індивіда, у відношенні до його етнічної ідентичності виступає лише індикатором. Участь у громадських і політичних організаціях, конфесійна приналежність, використання мови, підтримка культурних традицій, особливість господарської та підприємницької діяльності не можуть бути достатніми підставами для визначення етнічної самоідентифікації. Існує розбіжність між етнічною самоідентифікацією та етнічною втягненістю, остання вказує на те, що не існує прямого зв'язку між уявленням про себе як члена етнічної групи та використанням типових для неї моделей поведінки.

У розвинених суспільствах індивід віддає перевагу іншим типам соціальної ідентичності перед етнічною, але в кризових ситуаціях він буде опиратись саме на модель етнічної поведінки, саме етнічна ідентичність буде домінувати над іншими видами ідентичностей.

Ще однією важливою складовою етнічної ідентичності, яка дозволяє відокремити її від офіційної ідентичності є етнічна константа, яка відображає різницю між етнічними ярликами, які є показником офіційної етнічності. Процес виформовування етнічної константи відбувається раніше, ніж застосування етнічних ярликів, і він аналогічний процесу виформовування расових та статевих ознак індивідуальності.

У комплекс етнічних ознак поступово включаються нові – спільність предків та історичної долі, релігійні уявлення. Під впливом зовнішніх чинників та на підставі інтеріоризації етнічних ознак, якими сформовано етнічну константу, утворюється певний тип соціальної ідентичності.

На уявлення людей про свою етнічну ідентичність мають вплив зовнішні чинники, серед яких необхідно вказати на особливості етнічної соціалізації в родині, школі, близькому соціальному оточенні; гетерогенність/гомогенність етноконтактної сфери; соціальні позиції етнічних груп.

Етнічна ідентичність є важливою зв'язуючою силою співтовариства, яка виконує функцію духовно-культурної основи для освоєння представниками етнічних груп загальнолюдських цінностей.

Необхідне принципово нове бачення у розробці етнопроблем, коли предметом обговорення стають не тільки питання розширення толерантності, але і формування глибинної потреби у співдружності. Толерантність і співдружність як основа розвитку взаємодії в сучасній історії передбачає пошук нових парадигм, нових тем і нових рішень.

Бібліографічні посилання:

1. **Ротшильд Дж.** Повернення до різноманітностей: політична історія Східно-центральної Європи після Другої світової війни: Пер. з англ. В. Лапицького, С. Рябчука. – К.: Мегатайт, 2004. – 382с.

2. **Сингер Б.Дж.** Демократическое решение проблемы этнического многообразия. // Вопросы философии.- 1994. -№6. - С.89-98.

3. **Скворцов Н.Г.** Проблема этничности в социальной антропологии. – СПб.: Лань, 1996. – 184с.

3. **Московичи С.** Век толп: исторический трактат по психологии масс./ С.Московичи М., 1996. -303с.

4. **Московичи С.** Социальное представление: исторический взгляд // С.Московичи Психологический журнал. 1995. - № 1. С.3-18.

5. **Шульга Н.А.** Этническая самоидентификация личности./ Н.А. Шульга /НАН Украины, институт социологии – К.: 1996. – 99с.

УДК 1:37:130:2

Г. Д. Берегова

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено філософському аналізу засад формування сільськогосподарської ментальної культури. У роботі розглянуто витоки антеїзму та його вплив на металну культуру майбутніх аграрників.

Ключові слова: слов'янська міфологія, ментальність, гілозоїзм, антеїзм, ментальна культура, освітнє середовище.

Статья посвящена философскому анализу основ формирования сельскохозяйственной ментальной культуры. В работе рассмотрено истоки антеизма и его влияния на ментальную культуру будущих аграрников.

Ключевые слова: славянская мифология, ментальность, гилозоизм, антеизм, ментальная культура, образовательная среда.

The article is devoted to philosophical analysis of principles of forming agricultural mental culture. The origins of atheism and its impact on mental culture of future agrarians are considered.

Key words: Slavic mythology, mentality, hilotzoyizm, atheism, mental culture, educational environment.

© Г. Д. Берегова, 2012

З огляду на сучасні трансформаційні процеси в Україні, що висувують перед фаховою освітою необхідність нових підходів до навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах України, актуальним видається філософське осмислення сільськогосподарської ментальної культури українського народу майбутніми фахівцями з метою вироблення в молодого покоління морально-ціннісного ставлення до природи та її ресурсів.

Сучасні вітчизняні науковці у галузі філософії освіти (В. Андрущенко, А. Бичко, Б. Гершунський, Е. Гусинський, А. Запісоцький, І. Добронравова, С. Клепко, В. Кремень, К. Корсак, М. Култаєва, М. Левківський, В. Лутай, М. Михайлов, М. Михальченко, Н. Сухова, В. Пазенок, Н. Піщуліна, І. Передборська, Ю. Огородников, І. Радіонова, С. Черепанова, В. Шевченко й ін.), досліджуючи шляхи оновлення вітчизняного освітнього дискурсу, побічно торкаються проблем формування космічно-планетарного світогляду особистості та її ставлення до природи як до живої істоти.

Однак проблемам формування ментальної культури майбутніх фахівців аграрної галузі